

MAKKAI Béla
egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar, Budapest

associate professor
Károli Gáspár University of the Reformed Church in
Hungary, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Budapest, Hungary
email: b61makkai@gmail.com

ÚTMUTATÓ A MEGMARADÁSHOZ – A REGÁTI
MAGYAR DIASZPÓRA KALENDÁRIUMA

GUIDELINE ON MAINTAINING NATIONAL IDENTITY –
THE HUNGARIAN DIASPORA-CALENDAR OF REGAT

ABSTRACT

The Big Illustrated Calendar of the Hungarians living in Romania used to be an informative-educational printed paper launched by the Hungarian government, as part of the so-called national defense strategy in 1901. The Calendar, which was loyal to the host country, was published according to the needs of the emigrant workers. Furthermore, its main aim was to strengthen the emigrants' relationship with the home country with its literary pieces and lifestyle-management related articles. The Calendar played a significant part in strengthening the Hungarian identity until the incursion of the Romanians in 1916.

Kulcsszavak: nemzetvédelmi akció, képes naptár, identitás-örzés, magyar diaszpóra, Ó-Románia

Keynotes: national defense strategy, illustrated calendar, maintaining national identity, Hungarian diaspora, Old-Romania

1. Bevezetés

A Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára a magyar kormányzat 1901-ben elindított titkos nemzetvédelmi akciójának tájékoztató-nevelő jellegű kiadványa volt az egyenetlen minőségű magyar hetilapok szolgáltatásainak kiegészítésére, s a kivándorolt magyarok mindennapi szükségleteire.

A kalendárium elkészítésre vonatkozó döntés 1904 márciusában született. A fel-fellángoló hitviták miatt elkészítésére a tapintatos Julián Egyesület kapott megbízást.¹ A miniszterelnökség a kiadványt a magyar ipari és általában vett gazdasági érdekek figyelembe vételével, a kint élő magyarokat érintő és érdeklő témák taglalására szánta; a román állammal szemben lojális megközelítésben és tapintatos hangnemben. A szerkesztési munkákra és a nyomdaköltségekre 6000 frankot irányoztak elő.²

A kiadvány céljairól és hasznáról úgy tájékoztatták a közös Külügyminisztériumot, hogy egy jól szerkesztett, olcsó, de tartalmas naptár „rendkívüli szolgáltatokat tehet”, mint a szegények szinte egyedüli olvasmánya.

2. A szerkesztés elvei és gyakorlata

A szerkesztést és kiadást Poliány Zoltánra bízta, aki a Regátban (s majdan Szlavóniában is) sikeres újságírói tevékenységet fejtett ki. A szerkesztéshez azonban jogi szakismeretekre is szükség volt, amit a külképviseltek referenseinek bevonásával kívánták biztosítani. A szakszerű tájékoztatás mellett, az olvasási kedv fokozása érdekében külön fejezetet szántak a kivándoroltak mindennapi életének bemutatására. A gazdag képanyaggal vélhetően a kivándoroltak érzelmi kötődéseit kívánták erősíteni az ó-hazához.

Az előállítást – megfelelő nyomda hiányában – az anyaországban tervezték a kinti tanítók és lelkészek közreműködésével. A 200 oldalas kalendáriumot próbaképpen 2000 példányban, 50 baniért szánták piacra vinni, októberi megjelenéssel.³

A fogyasztói igények és példányszám felmérését a lelkészekre bízta, a Miniszterelnökség azonban sietett leszögezni, hogy a kalendárium nem vallási célokat szolgál.⁴

Poliány a befejező munkálatokkal a tervezettnél tovább időzött Budapesten,⁵ ám a kiadvány határidőre megjelent. A közös külügyminisztériumnak küldött példányokhoz a miniszterelnökség mellékelte a szükségesnek ítélt változtatások indoklását is.

E szerint a szépirodalmi fejezetben helyet kapott az az intelem, amely „... a székelyek azon szokásos tulajdonsága ellen fordul, hogy ha Romániába kivándorolván, ott rosszul megy is dolguk, hamis szégyenérzettől vezetettve azt írogatják haza, hogy jó sorsuk van s ez által újabb rajokat csalogatnak a kivándorlásra.” „Azon célból pedig, hogy a naptár terjesztése elé román részről ne gördítsenek akadályokat”, képes riport ecsetelte a román királyi nyaralóhely, Sinaia szépségeit. Iskolák és templomok ábráin túl a királyi pár és Sturdza miniszterelnök képét is közölték, természetesen jeles magyar személyiségek mellett. Ám hogy az akcióról bizalmas értesülések ki ne derüljenek, Szmrecsányi püspökről nem említették, hogy tiszte szerint egyúttal a katolikus iskolák névleges fenntartójának, a Szent László Társulatnak az elnöke.⁶ A kiadvány a Franklin Társulat nyomdájában készült 11 ív terjedelemben. A példányszám emelése helyes döntésnek bizonyult,

ugyanis a 3000 példány igen gyorsan elkelt – mégpedig román sajtó tetszésétől kísérve.

Kedvezően alakultak a kiadási költségek is, hiszen az árbevétel a hirdetési díjak levonásával a tervezett összegnek még a felét sem érték el.⁷ A kiadvány a kivándorolt magyarok körében hamar közkedvelté vált. Erről tanúskodik, hogy az 1906. évi naptárat már 5000 példányban adták közre, igaz, a közreműködők körét is bővíteni kellett.⁸

A miniszterelnökség azonban a kiadások mérséklésére, illetve a bevételek növelésére törekedett. A Julián Egyesület vezetése ezzel szemben egy tartalmas és „fogyasztóbarát” naptár megjelentetését képviselte, akár többletkiadás árán is.⁹ Klebelsberg Kuno, az egyesület ügyvezető igazgatója a naptár legfontosabb fejezete, a Hasznos tudnivalók tartalmi frissítésére figyelmeztetett, mondván, a kivándorlóknak éppen a gyorsan változó regáti (és anyaországi) törvények hiányos ismerete okozza a legtöbb gondot.¹⁰

Az összehangolt munka mégis gyümölcsözőnek bizonyult. S a terjesztés érdekében Poliány vidéki körutazást is tett.¹¹ Hogy milyen eredménnyel? Nem tudjuk. Szerkesztői munkássága azonban a magyar közösség és a román királyi udvar elismerését is kivívta. Az I. Károly 40 éves uralkodói jubileumára rendezett nemzetközi kiállításon lojális hangvétele elismeréseként a kalendárium nagydíjat nyert.¹²

A hazai közgyűjteményekben nem, csak a román fővárosban fellelhető kiadvány első kézbe vehető darabja az 1907. évi. A nyitó oldalán a magyar és a román dinasztia tagjai szerepeltek a legfontosabb életrajzi adatokkal. Alább három fejezet egyházi ünnepnapjai sorjázta, a számos görögkeleti munkaszüneti nappal, (amelyek a magyar iskolák tantervére oly káros hatással voltak). A csillagjegyek leírása után a magyar királyok, fejedelmek jegyzéke következett. A bevételek és kiadások rögzítésére vonalazott rovatok szolgáltak. Az 5-iktől a 16-ikig terjedő oldalakat illusztrált naptár töltötte ki a név- és ünnepnapokkal. A 21-ik oldaltól a naptári év fontosabb közéleti eseményeit foglalták össze. A kormánykoalíció vezéralakjainak arcképeit a madéfalvi székely emlékmű felvétele követte, de számos kép ecsetelte a két főváros szépségeit is. A 33-ik oldal az ellenzéki tulipános mozgalomról tájékoztatta a regáti magyarokat, s egy külföldi blokkba sűrítve a természeti csapások és társadalmi robbanások (az orosz forradalom) rémisztő eseményeiről. A 47-48-ik oldalon az 1906-ban elhunyt főnemesekről, tudósokról, művészekről emlékeztek meg. Az általános részt Poliány Hazafiság és politika című írása és Petőfi örökbecsű János vitéze zárta.

A romániai fejezetet az uralkodó pár bemutatása nyitotta, majd a jubileumi kiállítás ismertetése következett, regáti magyarok kiállítási pavilonjának kezdeményezője, Poliány tollából. A 138-ik laptól húsz oldalon át a magyar egyházi-, oktatási- és közművelődési intézményekről tájékozódhatott az olvasó. A Hasznos tudnivalók című fejezet igyekezett megvilágítani a magyar állampolgárság fontosságát, visszaszerzésének módját, a követség és konzulátusok feladat- és hatáskörét, díjtételeit; de hosszasan taglalta a visszavándorlás feltételeit, s a honvédelmi

kötelezettség teendőit, a külföldön élőknek kínált könnyítésekkel. A megélhetési feltételek javítása érdekében ismertették a román cselédtörvény tudnivalóit, s a szövetség alapítás előnyeit. A kiadványt a vám-, vasúti- és postai tarifák, illetékek felsorolása, s a nyomtatványok helyes kitöltésére vonatkozó útmutatás és 12 oldalnyi szórakoztató adoma zárta.¹³

Az egyházi és oktatási intézmények helyi képviselői jóvoltából a naptár kilenc vidéki városban is kapható volt és szépen fogyott.¹⁴ Az 1907. május 22-én megtartott naptár-értekezleten ennek ellenére a takarékosági szempontok kerültek előtérbe.¹⁵ Azzal minden érintett tisztában volt, hogy a kelendőség főként a romániai viszonyokat taglaló fejezettől függ. Az aktuális terveket Poliány ismertette a beavattakkal. Az általános részt a Franklin Társulat többi naptárából emelték át. Az irodalmi blokkban helyet kapott egy amerikás magyar tragédiába torkolló életútja, valamint Arany-balladák, Tompa Mihály virágénekei, a kuruc-korról szóló ismeretetés, Rákóczi fejedelem képével és a hamvai hazahozatalát megörökítő híradással, végül egy Szeged és Petőfi kapcsolatát fejtegető írás és a A Tisza című vers.¹⁶

Már a romániai fejezethez csatolódtott a nagyváradi Szent Vince Intézet ismeretése, melynek számos romániai ösztöndíjas tanulója volt. Ebben a blokkban kívánták közölni az új romániai követ és konzuli tisztviselők arcképét, valamint a román királyné kötetének magyar vonatkozásait elemző írást. A Bukaresti Magyar Társulat fél évszázados jubileumát méltató írást fénykép illusztráció tette teljesebbé. A magyar egyesületek közül a tíz éves betegsegélyzőre jutott több figyelem, amelynek sok kivándorolt hazai román tagja is volt. Statisztikai számsorok hitelesítették a magyar iskolák bemutatását a kiemelkedő diákok névsorával. Brăiláról és Giurgiurol fényképes beszámoló készült. Szó esett a romániai magyar ipari létesítményekről s ugyancsak a hazafias öntudat erősítése okán a bukaresti közgyógyászatról és kórházakról a magyar orvosok (pl. Fialla Lajos) szerepének méltatásával. Hasznos tudnivalók körében a romániai törvények módosításai és értelmezése mellett a hazai iparos iskolák bemutatása, s a magyarországi munkavállalás törvényi szabályozása kapott helyet. Külön cikk hívta fel az idegenbe szakadt magyarok figyelmét az óhazába történő visszatelepülés erkölcsi parancsára és lehetőségeire.¹⁷

Az 1908-as kalendáriumban a világeseményeket formáló nagyhatalmú személyiségek is helyet kaptak.¹⁸ S Vörösmarty Honszeretet című verse jól megfért Jókai és Arany munkáival; a regáti kivándoroltak sorsa a bukovinai sziget-magyarságéval.¹⁹

A romániai fejezetben az „alapító atyák” egyike (Nagy József) életútja nyitotta a félszáz éves Magyar Társulatról szóló krónikát,²⁰ amit egyéb magyar egyesületek ismertetése követett. Az oktatási blokkban²¹ az iparos-tanonc oktatás megszervezését, valamint a lányoknak szervezett kézimunka-oktatást övezte a legnagyobb elismerés, a miatt, mivel az iskolapadból kikerülő fiatalok román mester, vagy művezető keze alatt gyorsan felejtették anyanyelvüket...

A romániai fejezetben Európa utolsó parasztfelkelésének jutott a főszerep.²²

A számozatlan záró hirdetési oldalak újdonsága a Közhasznú könyvek kínálata, amelyek nem csak a hivatali ügyintézés, de az egészséges életmód, a jövedelem-kiegészítés és a mindennapi életvezetés terén is hasznos tanácsokkal szolgáltak.²³

A kalendáriumműkészítésben is kellő rátermettséget mutató Poliány érdemeit időközben beárnyékolta az Újváry esperessel elmérgesedő viszonya. A botrányos végkifejlettel fenyegető viszályt csak a szerkesztő Eszékre helyezésével lehetett kiküszöbölni. Poliány eltávolítása miatt azonban a naptár terjesztése nehézségekbe ütközött. A csekély árbevétel és a sokágú értékesítési teendők megoldatlansága látván az 1909-es naptár ingyen terjesztését fontolgatták (ahogy ezt a kevésbé tehetőslavóniai magyar szórványban is tették).²⁴ Egy költségtakarékos, karcsúbb (13 helyett²⁵ 7,75 ívnyi) kalendáriumot terveztek, amelynek előállítási árát a színes borítólap elhagyása, s a Franklin Társulat állandó hirdetési tételei mérsékeltek.²⁶

Az 1909-es naptár terjesztését Hertz Ignác bukaresti könyvkereskedő vállalta. A készletből négyezret vett át, amit aztán háromszoros áron, 80 baniért értékesített.²⁷ A készlet java a 60%-os áremelés ellenére elfogyott... A maradék 680 példányt pedig a Szent László Társulat munkatársai osztották ki a bukovinai székelek között.²⁸

3. A szerkesztőváltás után

A regáti magyar közgondolkodásra „megfelelő” szellemi-erkölcsi befolyást gyakorolni szakavatott szerkesztő nélkül aligha lehetett. Az új helyzetben a különféle témák feldolgozását az akció ágak felelősségébe utalták: Várady L. Árpádtól a Szent László Társulat történetéről kértek és kaptak ismertetést.²⁹ A református konvent világi elnöke, Bánffy Dezső, ex-kormányfő pedig Antal Gábor püspökről, s a 400 éves Kálvin-évforduló emlékművének alapkövetételéről (Bocskai alakjával) tájékoztattott.³⁰ A Földművelésügyi Minisztérium Állami gyermekmenhely Marosvásárhelyen címmel küldött anyagot, amelyből kiderül, hogy az intézménynek 400 regáti gondozottja van, akik ily módon „... meg vannak mentve a magyarságnak, az életnek, a jövőnek”.³¹

Az így összegyűlt anyagokat a kiadó 1909 szeptemberében küldte nyomdába.³² Ám az 1910. évi naptár csupán 2000 példányban jelent meg, a korábbiaknál jóval mérsékeltebb áron.³³

Újváry esperes feltételezhetően a készlet felével gazdálkodhatott, s lelkészek és presbiterek útján juttatott példányokat a református iskolák tanulóinak és a szórványgyülekezeteknek. 18 vidéki település részesült a példányokból, ám néhol a küldemény nem ért célba.³⁴ Több helyütt keveselltek a felkínált példányszámot, míg mások a szerkesztést (katolikus részrehajlásért) bírálták, noha a reformátuság létszamarányosan több példányhoz jutott. Ezzel együtt mindenhol örömmel és hálával fogadták az „újévi ajándék”-ot.³⁵

Az 1910-es kiadványban a naptár rész után (a 17. oldalon) a két haza királyainak arcképe, s alatta a szokványosnak aligha mondható szöveg a két társtalan keleti

népről, s a kalendárium elvi célkitűzéseiről, ami nem volt más, mint a nemzeti érzés és öntudat ébren tartása, valamint a magyar-román barátság ápolása.

Mindezek jegyében az első fejezetet a hercegek fotói, és a regáti magyarok anyaországi kötődéseit karbantartani hivatott, hazafias írások nyitották meg. Majd egyházfők fényképei és a Szent László Társulat története következett (22-24.). S ami protestáns körökben visszatetszést keltett – hosszabb beszámoló foglalkozott a bräilai katolikus magyar közösséggel (24-28).

A hazai szociálpolitikai kezdeményezés, a különféle (pl. állami) földparcellázások kérdését a kalendárium a kivándorlás szélesebb távlatába helyezte. Elrettentő példaként idézve az amerikai magyarok gyári rabszolgamunkáját, s az Argentínába csalogató ingyen-birtokok kockázatait – hazatelepedésre biztatta a regáti magyarságot. Ugyanakkor figyelmeztette a legkevesebb 4000 korona saját erővel bíró igénylőket az üzerek által állított csapdákra, és a célravezető ügyintézés lépéseire. Néhány oldallal hátrább az útlevéligénylés- és hosszabbítás egyszerűsített módját és jelentősen csökkentett díjtételeit ismertették.³⁶ A 32-39. oldalak az iskolák személyi- és teljesítmény-adatait közölték felekezeti bontásban. Ezt követően felhívták az olvasók figyelmét, hogy „A haza nem mond le egyetlen fiáról sem”, s a konzulátus hazaviszi a munkaképtelen vagy elöregedett kivándorlókat, akkor is, ha időközben honpolgárságukat veszítették. Az írás ugyanakkor a „kölcsonosság” jegyében, a letelepedett életmód, az adózás és vérrel adózás, azaz a katonai szolgálattal kötelmeit is számba vette. Ahogy más család- és munkajogi kérdéseket is, jelesül a hazainál szigorúbb, ám kivándorlóknak jó kereseti lehetőséget biztosító 1892-es román cselédtörvényt.³⁷

A hazafias érzés ébren tartását a Talpra magyar!, vagy Benedek Elek: A honvágycímű verse, a Boszniába látogató király képe, s a „legnagyobb magyarról” szóló írás szolgálta. Valójában ebbe a körbe tartoztak a magyar feltalálók és tudósok rövid életrajzai a Műegyetem fényképével.³⁸ A Theodor Roosevelttel Monarchia-beli látogatásáról készült összefoglaló is utalt a magyarság erényeire. Az 1911. évi naptárat forgatva a testi egészség megőrzéséről is találunk hasznos tanácsokat.³⁹

Az új naptárat már Ágoston Sándor eszéki református lelkész jegyezte, Újváry esperes azonban az ő megkerülésével tiltakozott a Julián Egyesületnél a bräilai katolikusokról szóló tudósítás ellen, hogy máskor hasonló „megbotránkoztató” írások ne kerülhessenek a kiadványba.⁴⁰ A kellemetlen közjáték ellenére az 1914. évi naptár református akcióágra eső 1000 példánya zökkenőmentesen eljutott a célközönséghez.⁴¹

Az utolsó békeév őszen nyomdába adott kötetben a szerkesztő, a naptári fejezetet követő oldalon a két király szokásos páros portréja alá azt a bombasztikus kísérő szöveget helyezte, hogy ők ketten egy világháborútól mentették meg az emberiséget... (Lássuk be, ha így is volt, nem túl hosszú időre...)

A romániai magyar egyházi és iskolai élet híreit csak ritkán szakították meg az óhazából tallózott hírek. Újdonság ugyanakkor a figyelmeztető felhívások, jelmondatok megjelenése a lábléccen, vagy két írás között. E vastagon és dőlten szedett

óvó, buzdító felhívások jellemző példái: „Ügyes-bajos dolgaidal fordulj bizalommal a magyar konzulátushoz, papodhoz, tanítódhoz.” Míg a kenyéradó hazában való boldoguláshoz volt tanácsos megfontolni ezt a tanítást: „Ha idegenben vagy, ne élj vissza az idegen nép vendégszeretetével: Tartsd tiszteletben szokásait, törvényeit.”⁴² Az anyaországot az 1883 óta fennálló szövetségi viszony, a diaszpóra tagjait pedig megélhetési okok ösztönözték ez utóbbi jó tanács megszívlelésére. A román idegenellenesség mind gyakoribb megnyilvánulásai ellenére a kalendáriumban csak a figyelmes olvasó érzékelt hangsúly eltolódásokat. Pl. Románia és a háború című írás, és a Magyar Vöröskeresztnek az „ellenség” Szófiába küldött ápolóiról készült fénykép összevetésével...⁴³ A küszöbön álló háború előtt azonban volt miért erősíteni a regáti kivándoroltak nemzeti tudatát... S ezt – miként a korábbiak – az 1914-es naptár is megtette. A kötet tömör és érzelmes összegzéseként értelmezhetjük Tompa Mihálynak a Levél egy kibujdosott barátom után című művéből idézett mondatát: „Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél.”⁴⁴

4. A világháború és a megszűnés

Nos, a választás ideje igen hamar elkövetkezett! A viszonyok feltartóztathatatlan változását mutatta az 1915. évi naptár, amelyben I. Károly és Antal püspök képe jelent meg gyászkeretben; s az orosz és román titkosszolgálat szerepét is felvető debreceni bombamerényletről kelt írás.⁴⁵ A szarajevói merényletben elhunyt trónörökös pár nekrológiának különös felhangot adott Rudolf főherceg halálának huszonötödik évfordulója.⁴⁶ A merénylet vészterhes következményeit Potiorek, Conrad és Hindenburg tábornokok s Bülow, volt kancellár, az antant részéről pedig Joffre és Kitchener portréja,⁴⁷ valamint az első magyar Dreadnought, a Szent István csatahajó és egy 420 milliméteres ágyú-monstrum fényképe érzékeltette.⁴⁸

A bizonytalan időkben a kivándorolt magyarok ösztönösen szorosabbra zárták soraikat, de az anyaország is demonstrálni kívánta segítőkészségét. Az 1915-ös naptár talán ezért is villantotta fel az anyaországi továbbtanulás számos lehetőségét,⁴⁹ s beszámolt regáti diákok brassói haza-látogatásáról is.⁵⁰

A kivándoroltak küzdelmeinek elismerésével, helyes arányérzékkel, a szerkesztő nem fukarkodott. Az boszniai Vučijak-on erdőirtással új életet teremtő magyar pionírok példáján⁵¹ mégis túltett az a Párizst járt asztalos, aki szorgalmának köszönhetően úriemberré küzdötte fel magát, s – hazatérve, az Oroszházi Inasotthon megalapításával – a mindennapok hazafiságából is jó példával szolgált.⁵²

Az elbocsájtó hazához való lojális kötődés további felértékelődését mutatja az 1916. évi kötet, amelyben indokoltan a világégés kapott főszerepet, s ez a „háborús üzemben” működő felekezetekre és az iskolákra is igaz. A témák, a leányiskolák kötszer- és meleg ruha készítése a fronton harcolóknak, az óráközi szünetben „orosz-verést” játszó diákok, a hadifoglyok felkutatására szegődött tanítónő esete, a kivándoroltak önkéntes bevonulása, a hétköznapi emberek milliárdos békekölcsön-jegyzései, a magyar huszárok limanovai diadala, s a szomorú sorsú Gyóni

Gézától idézett versek a burkolt háborús propaganda részét képezték. A szövetségesek, mint a török „testvér”, vagy Mackensen (s Kövess tábornok) dicsérete, és a magyarhoz képest bosszúálló természetűnek tartott franciák szembeállítását már leplezetlenül jókra és rosszakra redukálta a küzdelem szereplőit.⁵³

Ebben a vészterhes helyzetben nagyon is érthető, ha a kalendárium, a semleges államokat lesben állóknak és nyereszkedőknek bélyegezte.⁵⁴ S az olvasóknak nem lehetett kétsége a felől, hogy mindez Romániára is értendő. Annál kevésbé, mert a regáti magyarok ekkor már nem csak tanúi, de gyakran elszenvedői voltak a románok tüntető antantbarátságának. – S 1916 augusztusában bekövetkezett az, amire az anyaországban csak kevesen, de a regáti kivándoroltak már régóta számítottak: a szövetséges és „semleges” Románia Erdély elleni támadása!

Az általunk ismert utolsó romániai magyar naptár szerkesztője mindezt kifinomult ösztönökkel megsejthette, hiszen a korábbi években hosszú oldalakra rúgó Adomák-ra az 1916-os kötet végén mindösszesen tíz sor jutott...

JEGYZETEK / NOTES

1. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 50. doboz 866/1904.
2. A Miniszterelnökség a Julián Egyesülethez. Tisztázat, 1904. ápr. 13. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1712. 1904 XVIII. t. 1712. asz.
3. Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszterhez, 1904. júl. 18. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3459. 1904 XVIII. t. 1712. asz.
4. Fogalmazvány Szmrecsányi és Bartók püspökökhöz, 1904. jún. 18. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3460. 1904 XVIII. t. 1712. asz.
5. Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4689. 1904 XVIII. t. 1712. asz.
6. Miniszterelnökségi fogalmazvány Gołuchowski, közös külügyminiszterhez, 1904. okt. 20. MNL OL K 26 ME 859. cs. 5135. 1904 XVIII. t. 1712. asz.
7. Tarkovich József 1905. márc. 8-ai levele Tisza Istvánhoz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1234. 1905 XVII. t. 1234. asz.
8. Poliány a tanítóság közreműködését kérte a terjesztéshez. Miniszterelnökségi fogalmazvány Szmrecsányi és Bartók püspökökhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4010. 1905 XVII. t. 1234. asz.
9. Tarkovich levele Wekerle Sándorhoz, 1906. ápr. 21. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2189. 1906 XVII. t.
10. Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1906. máj. 29. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2963. 1906 XVII. t. 2189. asz.
11. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2805. 1907 XX. t. 81. asz.
12. Tarkovich 1906. dec. 29-ei levele Wekerléhez. MNL OL K 26 ME 859. cs. 81. 1907 XX. t. 81. asz.

13. BMÚ, 1906. nov. 18.
14. BMÚ, 1907. okt. 27.
15. Az 1907. máj. 22-ei értekezlet jegyzőkönyve. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2920. 1907 XX. t. 81. asz.
16. Uo.
17. Uo.
18. Mint G. Washington, Aerenthal, közös külügyminiszter, Pjotr Sztolipin, orosz miniszterelnök, Clemenceau, stb. Naptár (1908): p. 25-44.
19. A Józseffalva-i tanító tudósítása a bukovinaiakról. Uo. p. 96.
20. Uo. 120-131.
21. Uo. 136-145.
22. Uo. 146-147.
23. Az ajánlott címek: Magyar levelező, Házi titkár, Orvosi tanácsadó, Ügyes-bajos ember könyve, Házinyúl-tenyésztés és értékesítés, Kertészkönyv, Magyar konyha. Uo. 200-201.
24. Hrvatska, 1909. okt. 9.
25. Az 1907. máj. 22-én tartott értekezlet jegyzőkönyve. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2920/1907 XX. t. 81. asz.
26. A miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2036. 1908 XX. t.
27. Tarkovich 1908. dec. 14-ei levele Wekerléhez. MNL OL K 26 ME 859. cs. 5748. 1908 XX. t. 2036. asz.
28. Tarkovich 1908. dec. 28-ai levele Wekerléhez. MNL OL K 26 ME 859. cs. 5977. 1908 XX. t. 2036. asz.
29. Miniszterelnökségi fogalmazvány, 1909. ápr. 10. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1902. 1909 XX. t. 313. asz.
30. Bánffy 1909. jún. 15-ei levele Wekerléhez. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3512. 1909 XX. t. 313. asz.
31. Az agrárminiszter 1909. júl. 28-ai átírata Wekerlének. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4046. 1909 XX. t. 313. asz.
32. Uo.
33. Tarkovich levele Khuen-Héderváryhoz, 1910. febr. 14. MNL OL K 26 ME 859. cs. 758. 1910 XX. t.
34. Újváry 1911. jan. 12-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 376/1911.
35. Uo.
36. Naptár (1911): p. 40.
37. Uo. p. 44-45.
38. Uo. p. 81-89.
39. Életmentés dióhéjban Uo. 76-78. és 97-98.
40. Újváry 1912. máj. 11-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 338/1912.

41. Degenfeld József és Baksa Lajos 1914. máj. 12-ei levele a Konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914.
42. Naptár (1911): p. 28.
43. Naptár (1914): p. 47., 57.
44. Uo. p. 69.
45. Naptár (1915): p. 111.
46. Uo. 49-54., 62-64.
47. Uo. 55., 71., 75.
48. Uo. 92-93., 66.
49. Uo. p. 24-44.
50. Uo. p. 23.
51. Uo. p. 48.
52. Uo. 94-95.
53. Naptár (1916): p. 78.
54. A semlegesek. Uo. p. 67-68.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Sajtó források

BMÚ = Bukaresti Magyar Újság (Bukarest)

Hrvatska (Zagreb)

Egyéb források

Naptár (1908-1910) = Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára (1908-1910) Szerk.: Poliány Zoltán, Budapest, 1907-1909.

Naptár (1911-1916) = Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára (1911-1916) Szerk.: Ágoston Sándor, Budapest, 1910-1915.

Levéltári források

RZsL, 2. f. Külügyi ir. = A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2. fond Külügyi iratok (Az Oláh-Moldvai misszióegyházak iratai)

MNL OL K 26 ME = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 26. Miniszterelnökség iratai, a „Romániai actio” iratanyaga